

The Pianist

September, 1939. Den tyska krigsmakten invaderar och ockuperar Polen på några få veckor. I det besegrade landet införs den nazistiska politiken, vilket bland annat innebär identifiering, förföljelse och, slutligen, utrotning av en specifik folkgrupp, judarna. Regissören Roman Polanski tecknar i sin film *The Pianist* en mans vittnesbörd av den mänskliga katastrof som kriget och förstörelsen av Warszawas getto innebar. Filmen visar den barbarism och intolerans som den nazistiska politiken stod för, men också enskilda judars, polackers, tyskars moraliska mod, medmänsklighet och vänskap i en ond tid.

Rekommenderas från åk 9 – gymnasiet

EN FILMHANDLEDNING
AV KRISTOFFER RUDBERG

Handling

Den hyllade kompositören och pianisten Wladyslaw Szpilman spelar Chopin i en studio på den polska radion. Plötsligt hörs explosioner nära radiohuset. Tyska Luftwaffe bombar huvudstaden Warszawa. Den tyska invasionen och andra världskriget har inletts. Wladyslaw spelar ihärdigt vidare, trots att takputsen regnar över honom. Slutligen träffas radiohuset och en kraftig tryckvåg kastar omkull Wladyslaw, som flyr ut ur huset. I trängseln av människor träffar han Dorota som visar sin beundran för honom. Väl hemma i lägenheten råder kaos. Familjen Szpilman (far, mor, systerarna Halina och Regina, brodern Henryk) är i full färd att packa sina tillhörigheter för att lämna Warszawa. Wladyslaw poängterar bestämt att han inte tänker fly. Denna inställning vinner gehör när en sändning från BBC rapporterar att England gått med i kriget på Polens sida. Allmänt jubel utbryter bland familjemedlemmarna. Polen är inte ensamt.

Tyskarna ockuperar landet. Familjen försöker leva som vanligt, men de antisemitiska lagarna som införs inskränker steg för steg på deras medborgerliga rättigheter. Förföljelsen och segregationen av judarna radikaliserar ytterligare när ockupationsmakten fattar beslut om att alla judar ska tvingas flytta in i speciellt anvisade områden. Familjen Szpilman inkvarteras i en liten, spartanskt möblerad lägenhet. Tillvaron präglas av trängsel, smuts, svält och konstanta övergrepp från tyskarna. Under ett besök hos en redaktör för en tidning träffar Wladyslaw motståndsmannen Majorek. Det är en bekantskap som kommer att få stor betydelse då han har många kontakter i gettot.

En judisk vän, Izthak Heller, kommer på besök till familjen



Szpilman. Han arbetar vid den judiska polisen. Han erbjuder de båda bröderna arbete där. Henryk avböjer av moraliska skäl, eftersom han inte vill gå "gestapoärenden", medan Wladyslaw påpekar att han redan har arbete som pianist.

En dag kommer order om att judarna ska deporteras till arbetsläger längre österut. Familjen Szpilman undviker omedelbar deportation genom att skaffa sig arbetstillstånd från tyska firmor. De arbetar en tid och bor i en barack. En kväll blir arbetarna utkallade på gården där det meddelas att även de ska deporteras. De återvänder till baracken för att packa, och Wladyslaw är alldeles förstörd eftersom han trodde att arbetstillståndet skulle rädda dem. Följande dag samlas judarna på en gård i väntan på tåget som ska föra dem till "arbetslägret". De delar symboliskt en karamell som de köpt för 20 zloty mellan sig. Till slut kommer tåget och vagnarna fylls. Den judiske polisen upptäcker Wladyslaw och tar honom åt sidan. Wladyslaw gör motstånd när han skiljs från sin familj, och vännen fräser att han ska sluta eftersom han räddar hans liv. Vagnsdörarna slås igen och tåget åker iväg.

Livet fortsätter för dem som är kvar i gettot. Wladyslaw ingår i ett arbetslag som ska arbeta utanför gettots gränser. Han har inte lämnat gettot på två år. Under en arbetsdag upptäcker Wladyslaw sin motståndskamrat, Majorek, som under en lunchpaus upplyser Wladyslaw om det öde som drabbar de människor som deporteras. Han påpekar att det är dags att göra motstånd, att kämpa för sin överlevnad.

Wladyslaw ber Majorek att söka upp hans vänner eftersom

han vill ta chansen att fly. Majorek påpekar att det inte är svårt att fly från arbetsplatsen, det svåra är att överleva i Warszawa.

Majorek har slutligen tagit kontakt, det är dags att ge sig av. Wladyslaw tar av sig sin armbindel med Davidsstjärnan, och följer med icke-judarna som går från arbetsplatsen, ut i staden. Följande dag förs han till en lägenhet där han ska hålla sig gömd. Hans beskyddare lovar att komma med mat, och han får även en lapp med en adress om ett nödläge skulle uppstå. I lägenheten finns ett piano, som lockar honom att spela "luftpiano" då han inte vågar spela på riktigt av rädsla för att bli upptäckt.

Tiden går. Han lever ofta nära svältgränsen. Han ser det judiska upproret på avstånd, och hur tyskarna sakta mal ner motståndet. En dag upptäcker Wladyslaw att tyskar kommer till huset men det visade sig vara falskt alarm. Händelsen gör dock Wladyslaw nervös och han minns den adress han fått om ett nödläge skulle uppstå. Han söker upp adressen, och dörren öppnas av hans vän Dorota som nu är gravid och gift. Han träffar hennes man, och hänvisas återigen till en öde lägenhet, nu i det tyska området. Han omges av ett sjukhus där tyska soldater vårdas, samt av en polisstation.

Plötsligt attackeras huset mittemot av polska motståndsmän, eftersom huset även fungerar som tysk bas. En våldsam eldstrid utbryter på gatan. Skott avlossas från det hus där Wladyslaw själv befinner sig i. Han inser att huset kan bli föremål för beskjutning, och han blir rädd. Han kan dock inte lämna lägenheten, eftersom han är inlåst. En pansarvagn rullar fram och riktar eldröret mot huset. Tyskarnas beskjutning leder till att det blir ett håll till lägenheten bredvid, och Wladyslaw kan kravla sig ut till kaosen på gatorna och till sjukhuset mittemot. Han vilar ut där ett tag, tills tyskarna går från hus till hus och bränner ner dem med hjälp av eldkastare. Förskräckt kravlar Wladyslaw iväg genom den alltmer sönderslitna och sönderbombade staden.

Han finner ett övergivet hus där han gömmer sig på vinden. Han upptäcks dock av en tysk officer. Tysken frågar vem han är och Wladyslaw säger att han är pianist. Tysken för honom till ett rum med ett piano och ber honom spela. Wladyslaw spelar, först tveksamt sen med allt större inlevelse. Officeren förstår att Wladyslaw är jude och Wladyslaw visar vinden där han gömmer sig. Tysken nickar och går sin väg. Det visar sig att det hus där Wladyslaw gömmer sig är bas för tyskarna. Då och då slinker den tyske officeren upp till vinden och ger Wladyslaw mat. Slutligen dyker tysken upp igen för en sista gång och meddelar Wladyslaw att ryssarna är väldigt nära och att tyskarna drar sig tillbaka. Han ger Wladyslaw sin varma vapenrock.

Slutligen anländer ryssarna. Nästföljande scen visar ett par befriade polska musiker som trakasserar några infångade tyskar. Bland tyskarna finns officeren som hjälpte Wladyslaw. Filmen slutar med att Wladyslaw återfått sin anställning på den polska radion som pianist.

livet i gettot

Livet i gettot åskådliggörs genom ögonblicksbilder. Det är ingen sammanhängande bild som ges av tillvaron, utan filmen består snarare av små nedslag i den brutala miljön. I gettot fanns som mest över 400 000 människor samlade. Det var vanligt att så många som 15 människor fick dela på ett litet rum. Tillvaron kännetecknas av en ständig rörelse, av hektisk aktivitet på gatorna. Epidemier var vanliga. Trängseln var en grogrund för spridandet av sjukdomar. Invånarnas hälsotillstånd försämrades ytterligare av svälten. Under 1941 dog 10 % av människorna i gettot av umbäranden.

En återkommande händelse i filmen är de konstanta övergreppen från tyskarnas sida. Ett exempel är avrättningarna, då en tysk officer stiger fram och väljer ut ett antal judar som sedan avrättas på plats. De egna handlingarna betydde föga, när man vilket ögonblick som helst kunde avrättas. En av filmens starkare scener är när familjen Szpilman observerar hur arbetare sakta bygger upp gettots murar, tegelsten för tegelsten och kommer till insikt om sin totala segregering och utestängning från det övriga samhället.

Moral

Polen är ockuperat av en regim som urholkar de humanistiska och demokratiska värderingarna och ersätter dem med hatets och barbarismens budord. Det skapar en miljö där människor ständigt konfronteras med val och ställningstaganden som i hög grad är moraliska.

Familjen Szpilmans utsatta ekonomiska situation tvingar dem att sälja sitt piano. En spekulant köper pianot för en struntsumma. Mannen utnyttjar ogenerat och med tydliga rasistiska undertoner familjens prekära situation. Han frågar två gånger om familjen ätit någonting den dagen. Han gör en tydlig åtskillnad mellan sig själv som icke-jude och familjen Szpilman. Detta kan ses som en aktiv form av medlöperi, eftersom han skor sig på andras situation för egen vinning.

En mer sublim form av medlöperi äger rum i scenen där den judiske vännen försöker värva de båda bröderna till den judiska polisstyrkan. Den judiske vännens beslut att gå med i polisstyrkan kan förklaras med att han helt enkelt ville ha en drägligare tillvaro i gettot, och i förlängningen är det också en möjlighet för honom att överleva. Det går att se hans val som ett beslut grundat på en förnuftig och rationell bedömning i den rådande situationen. Något tillspetsat går det att säga att han stod inför valet att dö eller låta andra dö. Många valde att på liknande sätt fördröja sin egen och sina släktingars och vänners död. Egenintresset gjorde valet enklare. Den mänskliga värdigheten fick stå tillbaka. Allt som tjänade självbevarelsen var därmed rätt.

Filmen ger även exempel på moraliskt mod. Ett exempel är de människor som gömmer undan Wladyslaw i Warszawa. En intressant aspekt i filmen kring moral är även den tyske officeraren som hjälper Wladyslaw. Tysken har inga personliga band till Wladyslaw, vi får inte någon inblick i de motiv som får honom att hjälpa Wladyslaw.



- Fundera över vad som låg bakom den judiska vännens beslut att gå med i polisstyrkan – och varför bröderna Szpilman inte gjorde det.
- Med utgångspunkt från de polacker som hjälper Szpilman och mannen som köper pianot kan man föra en diskussion om vilka moraliska skyldigheter vi har att agera mot orättvisor i ett samhälle – även om det kanske strider mot gällande lag? Är en passiv medborgare som inte opponerar sig mot förtryck och orättvisor själv delaktig i förtrycket?
- Hur långt kan man tumma med sitt samvete när det gäller moraliskt tveksamma handlingar för egen vinning? Utgå gärna från de resonemang som förs med mannen som bjuder 2 000 zloty för pianot.
- Vilka motiv har de polacker som gömmer Wladyslaw i Warszawa? Spekulera kring troliga motiv till varför den tyske officeren hjälper Wladyslaw.

Det är lätt att tala fördömande när frågor kring medlöperi och moraliskt tvivelaktiga beslut diskuteras. Därför kan det vara viktigt att försöka sätta sig in i den tid och situation som människor befann sig i när de fattade sina beslut. Skulle jag själv vara kapabel att utföra dessa handlingar?

Wladyslaw Szpilman framstår som en normalt omtänksam människa. Han tvekar inte att ställa upp för sina medmänniskor om de behöver hjälp. Men han intresserar sig å andra sidan inte riktigt för vad som sker i sin omvärld. Det är ofta istället hans system som informerar honom exempelvis när nya antisemitiska lagar införs. Han lever innesluten i sin värld av pianomusik. Han vill helst sitta och komponera och händelserna ute i det polska samhället är endast element som stör. Hans inställning kan observeras i hans samtal med Dorota i början av filmen, då hans syn på judeförföljelsen är relativt bekymmerslös. Han kan även ses som en antihjälte eftersom han snarare reagerar på uppkomna situationer, än aktivt agerar.

- Hur ska man karakterisera Wladyslaw Szpilman?

Vid flera tillfällen räddas Szpilman av olika människor i hans omgivning, exempelvis av polisen vid tåget och av den tyske officeren i filmens slut, av kamraterna vid tegelbruken, av Dorota som ger honom skydd och hjälp. Vid andra tillfällen har han bara en ofattbar tur som lurar döden.

- Varför är så många benägna att rädda Szpilman? Eller kan man se det så att de inte så mycket räddar personen Wladyslaw Szpilman som att de räddar själva musiken, att hans begåvning tillhör värden?

En gest av försoning

I några av filmens starkare scener ges en annan bild av polacker respektive tyskar än vad som är konvention i filmer om andra världskriget. En av scenerna berättar om hur Wladyslaw utmatad söker hitta mat i den lägenhet där han är instängd och råkar krossa några tallrikar och därmed väcka sina grannars nyfikenhet. En ung polska skriker ut sitt hat mot honom och ropar judesvin efter Wladyslaw när han flyr ned för trappan. Antisemitismen i Polen var utbredd både före och under kriget och är ett

sällan vidrört och naturligtvis för polackerna pinsamt ämne.

I en annan scen mot slutet av filmen spelar Wladyslaw ett stycke av Chopin för den tyske officeren som upptäckt honom när han söker få upp en burk med inlagd gurka. Det är en innerlig scen där tysken blir djupt berörd av musiken och sedan ger Wladyslaw mat och skydd, ja, till och med sin varma kappa. Tysken tas sedan till fånga och vi får veta att han hette Hosenfeld och dog i rysk fångenskap.

- Vad vill regissören Polanski säga med dessa annorlunda bilder från det andra världskriget? Är det en försoningsgest? Är det möjligt att förlåta, dra ett streck och gå vidare kring skuldfrågan i fallet andra världskriget? Vad har vi lärt oss av kriget om hur historien upprepar sig? Tror ni att Polanskis tanke kan vara att gå ytterligare ett steg för att komplicera bilden av andra världskriget kring skuld, försoning och inte fastna i stereotyper? Att ge motbilder för att visa på komplexitet och att allt inte är svart och vitt?

En fråga om motstånd

Judarnas tillvaro i gettot är fruktansvärd med döden ständigt närvarande. Ett sätt att undfly denna bistra och brutala miljö är att ägna sig åt kulturella och intellektuella verksamheter. Wladyslaw Szpilman överlever på drömmen om sitt piano och under den tid som han håller sig gömd i olika öde lägenheter, ägnar han sig ett flertal gånger åt att spela ”luftpiano”. Han låtsas spela, samtidigt som musiken spelas upp för hans inre. Det är som om spelandet ger honom mental styrka att hålla ut.

Människor har ett behov av att känna att de ingår i ett sammanhang, att de tillhör samhället. När nazisterna tog makten slogs många människors, framförallt judarnas tillvaro i spillror och man berövade dem deras medborgerliga rättigheter. Wladyslaw kan inte få tillbaka sin medborgerliga status genom att kräva att de antisemitiska lagarna upphävs, men han kan spela sitt piano eftersom själva spelandet är en verksamhet som bekräftar vem han är. Det är med pianots hjälp som han påminner sig själv om att han är människa, att han är en medborgare i det polska samhället.

Denna process kan även ses i gettot i stort. Invånarna är aktiva bland annat med att upprätta skolverksamhet, få igång köror, samt ge ut tidningar. Det som denna febrila verksamhet syftar till är att skapa en bräcklig illusion av att livet är som vanligt, det vill säga att gettots invånare är medborgare i ett samhälle. Detta är en viktig mänsklig verksamhet som kan tolkas som en form av motstånd. Det beror på att det är aktiviteter som kontrasterar mot nazisternas politik. Den antisemitiska politiken gick ut på att beröva judarnas och andra politiska motståndares deras mänsklighet och segregera dem från det övriga samhället.

En naturlig reaktion kan vara att fråga sig varför judarna accepterade sin situation. Det finns ett stort problem med denna fråga, vilket är att den ofta ställs i ljuset av koncentrationslägrens krematorier. Varför flydde de inte? De kommer ju att utsättas för systematisk utrotning. Vi måste dock beakta frågan utifrån judarnas situation då. Den viktigaste aspekten är familjen Szpilmans känslomässiga grunder till att stanna i Warszawa. Familjen har inte en tanke på att judeförföljelsen ska leda till mer än kortvariga obehagligheter. De hade förhoppningar om att västmakterna skulle besegra tyskarna snabbt. De erfar en enorm lättnad och glädje när de hör att England ska delta i kriget, på Polens sida. De gömmer sina pengar för tyskarna efter-

som de tror att förföljelsen är av övergående natur. Det som de missbedömer är att nazisternas politik är något nytt och mer barbariskt, vilket de alltför sent inser.

- En aspekt av Szpilman's pianospel är nostalgisk, eftersom musiken påminner honom om en lyckligare, mer civiliserad tid i förkrigstidens Polen. Men vilken djupare betydelse har musiken, för Wladyslaw Szpilman? Varför ägnar sig gettots invånare åt intellektuella och kulturella verksamheter som skapandet av skolor, körer eller utgivning av tidningar? Vad gör oss till människor? Vad är utanverk och vilka värden är det som vi egentligen behöver?

Ondskan satt i system

The Pianist utgör närmast en provkarta på den tyska taktiken att komma till tals med sin motståndare, den "internationella judendomen" som Hitler basunerade ut sitt gränslösa hat mot. Steg för steg gjordes livet allt svårare för judarna liksom för zigenare och homosexuella. Det började med att de nekades tillträde till restauranger, parker och kommunala transportmedel. De förbjöds att umgås med "ickejudar", de tvingades bära en Davidsstjärna som de själva fick sy enligt bestämda mått. I en scen ser vi två tyskar trakassera Wladyslavs far, slå honom och tvinga honom att gå i rännstenen eftersom trottoaren var avsedd endast för arier. Men judarna fann sig, skakade på huvudet och tänkte säkert som Dorota i filmen; "det kan inte hålla på mer än en månad till, det är alltför absurt." I oktober 1940 inrättades gettona och judarna flyttade in, trängdes ihop. En i familjen säger, kanske typiskt, "vi är åtminstone tillsammans, värre kan det inte bli." Våren 1942 börjar judar systematiskt och organiserat skickas till utrotningläger, de fick betala tågbiljetten själva, under förespeglning att de skulle arbeta i öst. Max tillåtna vikt 20 kilo i medtagna väskor. Kan det göras mer cyniskt? Det som kommer att gå till historien som *Förintelsen*, tyskarnas närmast industriella utrotning av Europas judar, inleds. Dock, i april 1943 bjuder de sista judarna i gettot motstånd, ett motstånd som t o m överraskar tyskarna i intensitet och mod.

- Först marginaliserar judarna, sen trakasseras de, sen beslagtogs egendom och de förs till getton, sen gasas de. Steg för steg går Europas judar mot sin undergång. Hur kunde det ske? Det är lätt att med facit i hand förtvivas över att så få förstod nazisternas rätta ansikte. Men hur kunde de som stod mitt i skeendet tro att ett kulturfolk kunde mobilisera en sådan metodisk ondskas? Vilka krafter är i spel för att en människa kan vara så grym mot sin medmänniska som vissa scener i filmen visar prov på?

Filmspråk

Den tematik som filmen uttrycker har setts i många filmer. En skillnad från andra filmer är det konsekventa dramaturgiska grepp att porträttera livet i gettot utifrån en mans vittnesbörd. Tittaren får se tillvaron genom en mans ögon. Detta kan skapa en distanserande effekt, vilket kan ses när Wladyslaw blir vittne till det judiska upproret. Tittaren tar aldrig del i upproret, utan vi ser det på avstånd. Detta subjektiva och distanserade perspektiv gör att filmens berättelse snarare blir betraktande beskrivande istället för att spela på publikens sentimentala känslor.

- Fundera kring hur filmen är berättad. Utgå exempelvis från begrepp som subjektivitet och distansering.

Läs mer

Filmen är baserad på Wladyslaw Szpilman memoarer *Pianisten* (Bra Böcker 1999)

Om detta må ni berätta (Regeringskansliet, Levande historia 1999)

Bilden av Förintelsen (Svenska Filminstitutet 1998) Idématerial, bok och videokassett, för lärare som i sin undervisning vill arbeta pedagogiskt kring filmer om nazism och motståndskamp. Innehåller bl a övergripande texter av hur Förintelsen gestaltats på film och 13 filmhandledningar.

Fakta om Förintelsen (Svenska Filminstitutet). En videofilm som i tio korta avsnitt ger en bakgrund till Förintelsen och belyser dess olika delar.

Forum för levande historia är en myndighet som har fått i uppdrag av regeringen att främja arbete med demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter med utgångspunkt i Förintelsen. Läs mer på deras hemsida www.levandehistoria.se

Anteckningar

.....

Produktionsuppgifter

Storbritannien, Frankrike, Tyskland, Holland, Polen 2002

Manus: Ronald Harwood efter Wladyslaw Szpilman's bok

Regi: Roman Polanski

Foto: Pawel Edelman

Klippning: Hervé de Luze

Musik: Wojciech Kilar

I rollerna

Wladyslaw Szpilman – Adrien Brody

Fadern – Frank Finlay

Modern – Maureen Lipman

Henryk – Ed Stoppard

Dorota – Emilia Fox

Majorek – Daniel Caltagirone

Officeren Hosenfeld – Thomas Kretschmann

Tekniska uppgifter

Speltid: 150 min

Format: 1:1,85

Ljudsystem: DTS/Dolby Digital

Censur: Från 15 år

Svensk premiär: 15 augusti 2003

Distribution

Kedjan / Triangelfilm, Box 285, 201 22 Malmö

Tel: 040-17 65 53, fax 040-12 90 99

www.triangelfilm.se